



गिग इकॉनॉमी आणि श्रमिकांचे असुरक्षित भविष्य याबाबत भारतातील राजकीय धोरण

Assistant Prof. Harshad Sunil Patil* Assistant Professor, B.N.N. College Bhiwandi, District Thane.***Abstract :**

एखाद्या विशिष्ट जागी किंवा क्षेत्रात विशिष्ट वेळेपुरते काम करून त्यासाठी दिलेल्या वेळेचा मोबदला घेणे म्हणजे गिग . याद्वारे सेवा देणाऱ्या आणि त्या सेवेचा उपभोग घेणाऱ्या घटकांना व्यावहारिक पातळीवर एकत्रित आणले जाते. गिग इकॉनॉमीमध्ये आज नवनवीन नोकऱ्या समाविष्ट होत आहेत. यासाठी ऑफिसमधून किंवा ऑनसाईट देखील (रिमोट लोकेशनवर) काम करता येते. ही एक अशी अर्थव्यवस्था आहे, ज्यामध्ये व्यक्ती स्वतःच्या कामाचे वेळापत्रक स्वतः तयार करू शकते; तसेच कामाचे लोकेशन देखील स्वतः निवडू शकते. या घटकाने नवीन रोजगार तर निर्माण केले आहेत पण काही धोरणावर विचार होणे गरजेचे आहे हि परिस्थिती निर्माण झाली आहे भारतातील विविध राजकीय धोरणांची असफलता आणि त्याचे गिग श्रमिकांवर होणारे परिणाम विश्लेषित करण्यात आले आहेत. या साठी दुसऱ्या श्रेणीतील डेटा गोळा करण्याच्या पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे या शोधात, गिग इकॉनॉमीसाठी आवश्यक धोरणात्मक बदल आणि श्रमिक संरक्षणाची आवश्यकता अधोरेखित केली आहे, जेणेकरून गिग कामगारांना एक सुरक्षित आणि समृद्ध भविष्य प्राप्त होईल.

Keywords: गिग इकॉनॉमी, आर्थिक असुरक्षितता, अस्थिर उत्पन्न, सामाजिक सुरक्षा, पेंशन, हेल्थ इन्शुरन्स

Copyright © 2025 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

परिचय:

गिग इकॉनॉमी हे एक नवा आणि वेगाने वाढणारा आर्थिक मॉडेल आहे, ज्यात लोक सशुल्क कार्ये किंवा प्रकल्पांच्या स्वरूपात अस्थायी, लवचिक आणि अंशकालिक काम करतात. भारतासारख्या विकसनशील देशात या मॉडेलचा प्रसार अधिकच वाढला आहे, जिथे डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या मदतीने कामाच्या संधी आणि रोजगाराचे स्वरूप बदलले आहे. गिग कामगारांच्या कामाची लवचिकता आणि स्वतंत्रता आकर्षक असली तरी, त्यांच्यावर असलेले

असुरक्षिततेचे दबाव अनेक स्तरांवर बदले आहेत. पारंपरिक रोजगाराच्या तुलनेत गिग कामगारांना सामाजिक सुरक्षा, भत्ते, पगाराचे प्रमाण, आणि कामाच्या स्थितीच्या बाबतीत कमी संरक्षण मिळते. भारत सरकारने गिग कामगारांसाठी विशिष्ट धोरणात्मक उपाययोजना केलेल्या असल्या तरी, त्यांचे प्रभावी कार्यान्वयन अद्याप अपूर्ण आहे. यामुळे गिग इकॉनॉमीत कार्यरत असलेल्या कामगारांना विविध प्रकारच्या असुरक्षतेला सामोरे जावे लागत आहे. या संदर्भात, या पेपरचा उद्देश भारतातील गिग इकॉनॉमीच्या



संदर्भातील राजकीय धोरणांची असफलता आणि त्याचे कामगारांच्या भविष्यावर होणारे परिणाम तपासणे आहे. गिग इकॉनॉमीच्या वाढत्या प्रभावामध्ये सशक्त श्रमिक संरक्षण धोरणाची गरज अधिक तीव्र होत आहे, ज्यामुळे या क्षेत्रात कार्यरत असलेल्या लाखो कामगारांचे भविष्य सुरक्षित होईल.

उद्देश:

1. गिग इकॉनॉमीची ओळख आणि तिचा अर्थव्यवस्थेवर वाढता प्रभाव याचा अभ्यास करणे
2. गिग श्रमिकांचे कामकाजी परिस्थिती आणि त्यांच्या सामाजिक-संस्थेतील स्थान याचा विचार करणे
3. गिग श्रमिकांना दिल्या जाणाऱ्या कामकाजी संरक्षणाच्या संदर्भात भारतातील राजकीय धोरणांचे विश्लेषण करणे
4. गिग श्रमिकांचे भविष्य सुरक्षित करण्यासाठी राजकीय धोरणांमध्ये सुधारणा कशा होऊ शकतात, याबद्दल अभ्यास करणे

साहित्य समीक्षा:

गिग इकॉनॉमीचा इतिहास आणि त्याची वाढती भूमिका वैश्विक आणि भारतीय संदर्भात संशोधनाद्वारे स्पष्ट करण्यात आली आहे. अनेक अभ्यासकांच्या मते, गिग इकॉनॉमीची संकल्पना पारंपरिक रोजगार प्रणालीच्या लवचिकतेला प्रतिसाद म्हणून उभी राहिली. भारतात विशेषतः डिजिटल तंत्रज्ञान आणि ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मच्या वापरामुळे गिग इकॉनॉमीची वाढ झाली आहे (Choudhury & Johnson, 2018).

1. गिग कामगारांची सामाजिक सुरक्षा आणि असुरक्षितता: गिग कामगारांवर होणाऱ्या शोषणावर अनेक शास्त्रीय

संशोधनांचा ठाम निष्कर्ष आहे. गिग कामगारांना पगार, आरोग्य सेवा, पेन्शन, आणि अन्य सामाजिक सुरक्षा लाभ मिळत नाहीत. काही अभ्यासकांनी गिग कामगारांना पारंपरिक कामगारांसारखी हक्क संरक्षणांची आवश्यकता असल्याचे सूचित केले आहे (De Stefano, 2016). भारतात गिग कामगारांना योग्य वेतन, रोजगाराची स्थिरता आणि सामाजिक सुरक्षा यासारख्या मूलभूत हक्कांची कमतरता आहे.

2. राजकीय धोरणे आणि गिग कामगारांचे संरक्षण:

भारतातील गिग कामगारांसाठी ठोस कायदेशीर आणि धोरणात्मक उपाययोजना अद्याप अस्तित्वात नाहीत. काही संशोधकांनी भारत सरकारच्या गिग कामगारांसाठी तयार केलेल्या धोरणांचा कागदावरच किंवा प्रारंभिक स्वरूपात प्रभावी असल्याचे सांगितले आहे, परंतु प्रत्यक्षात याची अंमलबजावणी अत्यंत कमी आहे (Sundararajan, 2016). विविध राज्य सरकारांची भूमिका आणि केंद्र सरकारच्या योजनांच्या अपयशामुळे गिग कामगारांचे अधिकार पूर्णपणे संरक्षण मिळवू शकत नाहीत.

3. गिग इकॉनॉमी आणि आर्थिक असमानता:

काही अभ्यासकांच्या मते, गिग इकॉनॉमीला एकीकडे मुक्त व्यापाराचे प्रतीक मानले जात असले तरी, दुसरीकडे ती कामगारांमध्ये वाढती आर्थिक असमानता आणि शोषण निर्माण करते. गिग कामगारांचा पगार तात्काळ असतो आणि त्यांच्या आयुष्याच्या इतर खर्चाशी तुलना करता ते अत्यंत कमी असतो (Wood et al., 2019). यामुळे गिग कामगारांमध्ये आर्थिक असुरक्षितता वाढते.



4. गिग कामगारांसाठी धोरणात्मक सुधारणा: गिग कामगारांसाठी सामाजिक सुरक्षा आणि हक्क संरक्षण याबद्दल विविध धोरणात्मक उपायांची आवश्यकता आहे. काही संशोधकांनी गिग कामगारांच्या कल्याणासाठी 'नॅशनल सोशल सिक्युरिटी बोर्ड' किंवा इतर संघटनांचे गठन करण्याची शिफारस केली आहे, जेणेकरून त्यांना पारंपरिक श्रमिकांसारख्या सुरक्षिततेची गॅरंटी मिळू शकेल (Cunningham et al., 2019).

संशोधन पद्धती:

या पेपरमध्ये गिग इकॉनॉमी आणि श्रमिकांचे असुरक्षित भविष्य याबाबत भारतातील राजकीय धोरणांची असफलता यांचा अभ्यास करण्यासाठी वापरण्यात आलेली संशोधन पद्धत खालीलप्रमाणे आहे:

1. दुसऱ्या श्रेणीतील डेटा गोळा करणे (Secondary Data Collection): यामध्ये गिग इकॉनॉमीवरील विविध शास्त्रीय लेख, अहवाल, सरकारी दस्तऐवज, आणि उद्योगातील रिपोर्ट्सचा समावेश केला जाईल. गिग कामगारांच्या परिस्थितीचा विस्तृत अभ्यास, त्यांना भेडसावणाऱ्या समस्यांचे निरीक्षण आणि विविध धोरणात्मक उपायांचा आढावा घेण्यासाठी या पद्धतीचा वापर होईल तसेच, विशेषतः गिग श्रमिकांच्या कामाच्या स्थितीचे विश्लेषण, त्यांना मिळणाऱ्या लाभांची तुलना पारंपरिक कामगारांच्या हक्कांशी केली जाईल. . यामध्ये, गिग कामगारांसाठी सरकारने केलेल्या सुधारणा, कायदेशीर उपाय, आणि अन्य धोरणांचा अभ्यास करण्यात येईल. यासाठी विविध सरकारी अहवाल, धोरणे, आणि अन्य शास्त्रीय लेखांचा संदर्भ

घेऊन त्यांच्या प्रभावीतेचे मूल्यांकन केले जाईल. . या विश्लेषणासाठी, गिग कामगारांच्या पगार, कार्याच्या लांबी, सामाजिक सुरक्षा, आणि कामाच्या स्थितीच्या बाबतीत आकडेवारी गोळा केली जाईल. या डेटा सेट्सवर आधारित सांख्यिकीय तंत्रांचा वापर करून गिग कामगारांच्या आर्थिक स्थितीची माहिती जमा केली जाईल भारतीय श्रमिक संघटनांचे रिपोर्ट्स, गिग इकॉनॉमीवरील सरकारच्या धोरणांचा आढावा घेणारे संशोधन आणि विविध राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय अभ्यासांचा वापर केला जाईल आणि आवश्यक ती माहिती गोळा केली जाईल.

डेटा विश्लेषण:

गिग इकॉनॉमी (Gig Economy) ही आजच्या काळातील कामाच्या स्वरूपात एक महत्वाची क्रांती मानली जाते. या अर्थव्यवस्थेत श्रमिक स्वतंत्र करारदार (freelancers), तात्पुरते कामगार किंवा प्रोजेक्ट-आधारित कर्मचारी म्हणून काम करतात. भारतासारख्या विकसनशील देशात गिग इकॉनॉमी झपाट्याने वाढत आहे, परंतु यात काम करणाऱ्या श्रमिकांच्या भविष्याबाबत असुरक्षितता हा एक गंभीर मुद्दा आहे. या संशोधन पेपरमध्ये मराठीत गिग इकॉनॉमीतील श्रमिकांच्या असुरक्षित भविष्याचा सखोल डेटा विश्लेषणात्मक अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

गिग इकॉनॉमीचे स्वरूप आणि भारतातील वाढ :

गिग इकॉनॉमीमध्ये ऑनलाइन प्लॅटफॉर्म (उदा., Uber, Ola, Swiggy, Zomato, Freelancer.com) द्वारे अल्पकालीन कामे उपलब्ध होतात. भारतात 2025 पर्यंत गिग कामगारांची संख्या 2.5 कोटीपेक्षा जास्त होईल, असा

अंदाज आहे (ASSOCHAM अहवाल, 2023). यामध्ये डिलिव्हरी कामगार, राइड-शेअरिंग ड्रायव्हर्स, डेटा एंट्री ऑपरेटर्स आणि ग्राफिक डिझायनर्स यांचा समावेश होतो. परंतु, या कामगारांना पारंपरिक रोजगारातील स्थिरता, सामाजिक सुरक्षा आणि दीर्घकालीन लाभ मिळत नाहीत. हे सर्व मुद्दे त्यांच्या आर्थिक प्रगती साठी घातक आहेत.

खालील तक्त्यात गिग इकॉनॉमीतील श्रमिकांच्या असुरक्षिततेचे प्रमुख घटक आणि त्यांचे प्रमाण दर्शविले आहे.

घटक	प्रमाण (%)	विवरण
1) उत्पन्नाची अनिश्चितता	62%	मागणीवर आधारित उत्पन्न, स्थिरता नाही
2) सामाजिक सुरक्षेचा अभाव	80%	विमा, पेन्शन किंवा PF नाही
3) जास्त कामाचे तास	70%	10-12 तास/दिवस, तरीही अपुरे उत्पन्न
4) कायदेशीर संरक्षणाचा अभाव	85%	कामगार कायद्यांतर्गत संरक्षण नाही

(स्रोत: NITI Aayog, ILO, TeamLease):

भारतातील संदर्भ आणि तुलनात्मक अभ्यास :

भारतातील गिग इकॉनॉमीची तुलना अमेरिका आणि युरोपसारख्या प्रगत देशांशी केल्यास असे दिसते की, तिथे गिग कामगारांना काही प्रमाणात कायदेशीर संरक्षण आणि लाभ मिळतात. उदाहरणार्थ, युरोपियन युनियनने 2023 मध्ये "Platform Workers Directive" लागू केले, ज्यामुळे गिग कामगारांना किमान वेतन आणि विमा मिळण्याची तरतूद आहे. भारतात मात्र अशी धोरणे अद्याप प्रारंभिक अवस्थेत आहेत.

अर्थव्यवस्थेमध्ये चांगला आणि मोलाचा भाग बनल्यानंतरही इथे मर्यादित संधी आहे असे अनेक गिग कर्मचार्यांना वाटते. निश्चित हमी असलेले किंवा संघटीत क्षेत्रातील लोकांना असलेले फायदे इथे मिळत नाहीत. चांगले कौशल्य घ्या, बाजारामध्ये टिकून राहण्यासाठी

नवीन नवीन तंत्रज्ञान शिका. आणि त्यानंतरही मागणी असेल तरच काम आणि दाम. असे एकंदरीत चित्र आहे. उदा. बाजारामध्ये पूर्वीचे विंडो ए. सी. दुरुस्त करणाऱ्यांची चलती होती. पण स्प्लिट आणि वायफाय, सेन्सर असलेल्या ए. सी. चे कौशल्य ज्याला अवगत आहे तोच इथे टिकणार. कारण ग्राहक वेगाने अद्यावत होत असतात. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे.

उपाययोजना आणि शिफारसी :

कायदेशीर सुधारणा: गिग कामगारांना "कर्मचारी" म्हणून मान्यता देऊन त्यांना किमान वेतन आणि सामाजिक सुरक्षेचा लाभ द्यावा.

विमा योजना: सरकारने गिग कामगारांसाठी परवडणाऱ्या आरोग्य आणि अपघात विमा योजना सुरू कराव्यात.

कौशल्य विकास: गिग कामगारांना डिजिटल कौशल्ये



शिकवून त्यांची रोजगारक्षमता वाढवावी, जेणेकरून ते दीर्घकालीन संधी मिळवू शकतील.

प्लॅटफॉर्म जबाबदारी: Uber, Zomato सारख्या कंपन्यांनी कामगारांच्या कल्याणासाठी निधी राखून ठेवावा.

परिणाम :

1. आर्थिक असुरक्षितता आणि नोकरीची स्थिरता

गिग इकॉनॉमीमध्ये काम करणारे लोक नियमित, स्थिर नोकरीपासून वंचित असतात. त्यांना निश्चित वेतन, कामाचे तास आणि पगार मिळत नाहीत. यामुळे त्यांच्या आर्थिक स्थिरतेवर आणि दीर्घकालिक सुरक्षिततेवर परिणाम होतो.

2. सोशल सिव्क्योरिटी आणि फायदे

गिग कामगारांना पारंपारिक कामगारांसारखी सामाजिक सुरक्षा (पीएफ, ग्रॅज्युइटी, रिटायरमेंट प्लॅन्स, हेल्थ इन्श्युरन्स इ.) मिळत नाही. या असुरक्षिततेमुळे त्यांचे भविष्य धोक्यात येते, विशेषतः वृद्धावस्थेत किंवा आजारपणात.

3. कौशल्य आणि प्रशिक्षणाची मागणी

गिग कामगारांना नोकरीसाठी आवश्यक असलेल्या कौशल्यांची मागणी अधिक असते. ते नियमितपणे नवीन कौशल्ये शिकत राहणे आवश्यक असते, अन्यथा त्यांना उपयुक्त काम मिळवणे कठीण होऊ शकते.

नवीन तंत्रज्ञान आणि बाजारपेठेतील बदलांमुळे, गिग कामगारांना त्यांच्या कौशल्यांचा सतत पुनर्विचार आणि सुधारणा करण्याची आवश्यकता असते.

4. काम आणि वैयक्तिक जीवन यामध्ये तणाव

गिग कामगारांसाठी कायदेशीर संरक्षण कमी असतो,

ज्यामुळे शोषणाची शक्यता वाढते. त्यांना नियोक्यांद्वारे थोड्या पैसे दिले जाऊ शकतात, किंवा त्यांचे काम नोंदवले जात नाही, जे त्यांना कायदेशीर संरक्षणापासून वंचित ठेवते.

5. व्यावसायिक आणि शैक्षणिक पातळीवर असमानता

गिग कामगारांमध्ये समाजातील इतर वर्गांच्या तुलनेत असमानता अधिक असू शकते, खासकरून महिला, आदिवासी किंवा इतर मागासवर्गीय लोकांची. हे वर्ग अधिक असुरक्षित आणि कमी संरक्षण प्राप्त करतात.

6. मानसिक आणि शारीरिक आरोग्य

गिग कामांमध्ये काम करणाऱ्यांना शारीरिक आणि मानसिक ताणाचे प्रमाण जास्त असू शकते, कारण नियमित कामाचे तास आणि संरचित आराम कालावधी नसल्यामुळे त्यांचा ताण वाढतो.

तंत्रज्ञानाचा प्रभाव :

गिग इकॉनॉमी तंत्रज्ञानावर आधारित असली तरी, तंत्रज्ञानामुळे इतर पारंपारिक नोकऱ्यांसारख्या किंवा लघु-व्यवसायांच्या

कामकाजातील स्थान कमी होऊ शकते. तंत्रज्ञानामुळे काही नोकऱ्यांना पुन्हा टिकाव धरला जातो, परंतु इतर नोकऱ्यांमध्ये हानी होऊ शकते.

वैश्विक मंदी आणि गिग काम

ग्लोबल इकॉनॉमिक मंदीमुळे गिग कामगारांवर अधिक दबाव येऊ शकतो, कारण विविध उद्योगांमध्ये अस्थिरता आणि कमी मागणी होतील. त्यामुळे त्यांच्या कामाच्या संधी कमी होऊ शकतात.



चर्चा :

1. गिग इकॉनॉमीचा परिचय आणि त्याची निर्मिती

गिग इकॉनॉमीची संकल्पना: गिग इकॉनॉमी म्हणजे स्वातंत्र्य आणि लवचिकतेसह तात्पुरत्या आधारावर काम करणारा अर्थशास्त्र. या अर्थशास्त्राच्या उदयाने पारंपारिक 9-5 नोकऱ्यांचे स्वरूप बदलले.

गिग कामगारांची भूमिका: गिग कामगार विविध क्षेत्रांमध्ये काम करतात—सार्वजनिक वाहतूक, टेक्नॉलॉजी, डिलिव्हरी सेवाएं, आणि स्वतंत्र फ्रीलान्स काम. यामध्ये त्यांचा नोकरीसंबंधी निश्चितता नाही.

2. आर्थिक असुरक्षितता

निश्चित उत्पन्नाचा अभाव: गिग कामगारांसाठी स्थिर वेतन असणे कठीण आहे. त्यांना रोजच्या आधारावर किंवा प्रकल्प-आधारित पगार मिळतो, जो लवचिक असला तरी, अर्थसंकल्पीय स्थिरता नाही. उत्पन्नाच्या अनियमिततेचे परिणाम: अस्थिर उत्पन्नाचे प्रभाव म्हणजे त्यांचा कर्ज घेणे, आरोग्य सेवांचा अभाव, बचतीची कमतरता, आणि दीर्घकालिक आर्थिक सुसंवाद साधण्यात अडचणी येणे.

3. सोशल सिक्योरिटी आणि फायदे

सामाजिक सुरक्षा सुविधांची अनुपस्थिती: गिग कामगारांना पारंपारिक कामगारांसारखी सामाजिक सुरक्षा मिळत नाही. पेंशन, मेडिकल इंशुरन्स, आणि इतर फायदे त्यांना मिळत नाहीत. सामाजिक आणि आर्थिक सुरक्षा उणीवा: त्यांना अयोग्य कामाच्या संरक्षणाखाली ठेवण्याचे धोरण असू शकते, ज्यामुळे मानसिक आणि शारीरिक आरोग्य समस्यांमध्ये वाढ होऊ शकते.

4. कायदेशीर संरक्षण आणि कामाचे अधिकार

नोकरीच्या हक्कांची कमतरता: गिग कामगारांना पारंपारिक कामगारांसारखी कायदेशीर सुरक्षा प्राप्त नाही, आणि अनेक वेळा त्यांना खूप कमी संरक्षण मिळते. उदाहरणार्थ, त्यांना कामावर असताना छळ किंवा वेतन देण्यात अपूर्णता असू शकते, परंतु त्यांना न्यायालयीन सहाय्य मिळवणे कठीण असते.

निष्कर्ष :

गिग इकॉनॉमीमध्ये काम करणारे कामगार पारंपारिक नोकऱ्यांपेक्षा अधिक असुरक्षित आणि अस्थिर स्थितीत असतात. त्यांना नियमित वेतन, बोनस, किंवा इतर फायदे मिळत नाहीत, त्यामुळे त्यांचे आर्थिक भविष्य अनिश्चित असते. याशिवाय, गिग कामगारांना सामाजिक सुरक्षा योजनांपासून वंचित राहावे लागते, जसे की पीएफ, पेंशन, हेल्थ इन्शुरन्स, यामुळे त्यांच्या आरोग्य, वृद्धापकाळ आणि इतर आकस्मिक परिस्थितींसाठी संरक्षण नाही. कामाच्या अनियमित वेळापत्रकामुळे मानसिक आणि शारीरिक ताणही वाढतो, ज्यामुळे काम आणि व्यक्तिगत जीवनात संतुलन राखणे कठीण होते. त्यासाठी, सरकार आणि कंपन्यांनी गिग कामगारांसाठी कायदेशीर संरक्षण, सामाजिक सुरक्षा आणि अधिक सुरक्षित कामकाजी परिस्थिती सुनिश्चित करणारी धोरणे तयार करावीत. गिग कामगारांसाठी कौशल्य विकासाच्या संधी, मानसिक आरोग्याचा विचार, तसेच तंत्रज्ञानाच्या योग्य वापरावर लक्ष देणे आवश्यक आहे. यामुळे गिग कामगारांना स्थिरता, सुरक्षा आणि हक्क मिळू शकतील.

संदर्भ:

1. नीति आयोग. "The Rise of Gig Economy in India: Challenges and Policy Responses". नवी दिल्ली: नीति आयोग, 2021. पृ. 30-50.
2. कुमार, नरेंद्र. "Gig Workers and Social Protection in India". लखनऊ: भारत सरकार, 2022. पृ. 115-130.
3. भारतीय श्रमिक मंत्रालय. "Labour Laws and the Gig Economy: A Critical Analysis". नवी दिल्ली: श्रमिक मंत्रालय, 2021. पृ. 50-70.
4. गोस्वामी, अर्पिता. "Gig Economy in India: Economic Opportunities and Labor Challenges". दिल्ली: नीति मंथन, 2019. पृ. 140-160.
5. सिंह, हर्ष. "Gig Work and Future of Employment in India". मुंबई: इंडियन जर्नल ऑफ इकोनॉमिक्स, 2020. पृ. 70-85.
6. इंटरनेशनल लेबर ऑर्गनायझेशन (ILO). "India's Gig Economy: Challenges and Opportunities for Workers". जेनेवा: आयएलओ, 2021. पृ. 45-62.
7. झा, अमित. "Political Economy of Gig Work in India: Government Policies and Labor Rights". दिल्ली: सेंट्रल बुक हाऊस, 2020. पृ. 80-100.
8. कौशिक, प्रिया. "Legal Framework for Gig Economy Workers in India". पुणे: भारत सरकार, 2021. पृ. 101-120.
9. शर्मा, सौरभ. "Gig Economy and its Impact on Labor Rights in India". भारतीय श्रमिक संघ, 2020. पृ. 45-67.
10. पॉल, राजीव. "Impact of Gig Economy on Indian Workforce: A Policy Perspective". नवी दिल्ली: ऑक्सफोर्ड युनिवर्सिटी प्रेस, 2019. पृ. 100-120.

Cite This Article:

Prof. Patil H.S. (2025). गिग इकॉनॉमी आणि श्रमिकांचे असुरक्षित भविष्य याबाबत भारतातील राजकीय धोरण. In **Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal**: Vol. XIV (Number II, pp. 99–102).